

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QITUVCHILARI EKOLOGIK-VALEOLOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOYIY- EKOLOGIK MUAMMOLARNING INQILOBIY KO‘RINISHLARI

Uralova G.O‘. - Nizomiy nomidagi TDPU

“Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi” kafedrasida dotsenti v.b., PhD

global muammo bo‘lib turgan atrof-muhit tozaligi, sofligiga qaratilgan qarashlar, muommoning kelib chiqish sabablari o‘rganiladi va bo‘lajak boshlang‘ich sinfi o‘qituvchilarida mavjud muammolarni bartaraf etishga bo‘lgan ko‘nikmani

Kalit so‘zlar: antropogen, biosfera, noosfera, etnos, inqiroz, endogomeostaz, ekzogomeostaz, gidrosfera, integrativ, paradigma, munitsipal, depopulyatsiya, infratuzilma,

dolzab masala sifatida anglanadi. Yaqin vaqtgacha insoniyat o‘zining biosferaga bosimini cheklamagandi. Sayyora aholisi oshib ketgan sharoitda shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish mumkin bo‘lmay qoladi. Inson o‘rtacha hayotining nazariy jihatdan ehtimol tutilgan maksimumi va odamlar kasallanishining minimumiga erishishga mo‘ljallanish, endi nafaqat tabiat, balki insonning o‘zi ham faoliyati

limlarga asoslanadi. Barqaror rivojlanish uchun ta’lim o‘zida kelayotgan insonda tabiiy-ijtimoiy tizimlarning, alohida inson, etnos, jamiyat, sayyora ekologik tizimlari farovonligidan tortib, atrof-muhit nisbatan saqlangan holda, insonning, hozirgi va bo‘lajak avlodlarning hayotiy ehtiyojlarigacha sifat jihatidan tavsifini aniq maqsadga qaratilgan ravishda shakllantirish uchun mo‘ljallangan.

Rivojlanishning tarixiy asoslari jamiyatdagi jiddiy darajalanish bilan birga paydo bo‘ldi. Bunda yuqori tabaqalar mavjud ijtimoiy-iqtisodiy tuzumning tarkibiy tuzilishi va funksiyalarini saqlab qolishga intilib, quyi tabaqalarning uni o‘zgartirish uchun inqirozlar anchayin xususiy, aniq tabiatga ham ega bo‘lishi mumkin, masalan, sanoat,

ishda ham, «jamiyat-tabiat», «inson- jamiyat-tabiat», «ta’lim» tizimlari rivojlanishida ham, boshqa tabiiy-ijtimoiy tizimlarda ham yuz berishi mumkin. Barqaror rivojlanishni mavjud voqealarning mumkin bo‘lgan inqirozli jarayoniga qarshi qo‘yishdan ham ma’no yo‘q, chunki bu – aynan bitta moddiy o‘zgarish real jarayoni, bazis tizimini o‘zgartirishning ikki jihatidir. Inqiroz deb yoki xavfli nobarqaror holat, yoki og‘ir

o'tish holati yoki keskin burilish davri atalishini ta'kidlab o'tishimiz kerak. Eng ust tizimi ekzogomeostazi o'rtasidagi dinamik tizimning buzilishi. Bu narsa har xil sabablarga ko'ra yuz berishi mumkin: endogomeostaz yoki ekzogomeostazning, yoki

Shunday qilib, rivojlanish xususiyati muammosi hech ham uning barqarorligini yoki halokatli ekanini so'zsiz tan olish yoki inkor qilishda emas, balki boshqa narsada namoyon bo'ladi: real tizimlarning rivojlanishi sifat-miqdor xususiyatiga egadir va mana shuning uchun o'zini namoyon qilishda faqat barqaror yoki faqat inqirozli bo'la olmaydi, lekin muayyan tizimlarining o'zgarish, rivojlanish yaxlit jarayonida barqaror, inqirozli va o'tishga xos namoyon bo'lish davrlariga bo'linadi.

Biz ekologik, valeologik, ekologik-valeologik ta'lim tizimlarining rivojlanish jarayonini aynan barqarorlik, inqirozlilik va o'tish xususiyatlarining birikuvi jihatidan o'rganamiz. Barqaror rivojlanish g'oyalari N.N.Moiseyev, V.P.Kaznachev, bo'layotgan texnikaviy ifloslantiruvchi halokatlar, iqlim o'zgarishi bilan bog'liq ko'payib ketishi va depopulyatsiya o'choqlari, turli siyosiy rejimlar tug'ilishi va so'nishi, bozor iqtisodi tarkibiy tuzilmalarining yuksalishi va barbod bo'lishi bilan tavsiflanadi. Sayyoraning hozirgi «stresslari» ko'pligi avvalgi sekin kechuvchi jarayonlar bilan umuman taqqoslab bo'lmaydigan darajada» [3, 204-205-bb.].

Ko'rsatilgan sharoitlarda ta'lim jamiyat va umuman mamlakatni inqiroz holatidan barqaror rivojlanish holati sari yo'lga olib chiqishni ta'minlashi lozim. Shu bilan bir Garchi ta'limga (xususan, ekologik ta'lim) jamiyat barqaror rivojlanishining omili sifatida qaraladigan ko'p sonli ilmiy ishlar mavjud bo'lsa ham, hozirgi ta'lim, uni o'zgartirishga bo'lgan ko'p yillik unchalik muvaffaqiyatli bo'lmagan urinishlar natijasidan kelib chiqadigan bo'lsak, har holda hozircha barqarorlik rejimida rivojlanayotgan emas, hozirgi o'tish davri ya'ni ta'limning hozirgi inqirozli holatidan

Ta'lim aynan mana shunday o'tish holati sharoitida jamiyatni (va umuman «jamiyat – tabiat» va keyin «inson – jamiyat – tabiat» tizimini) inqirozli holatdan ta'lim haqiqatan jamiyat va «inson – jamiyat – tabiat» tizimini barqaror rivojlantirish uchun mavjud bo'ladi. Ko'rsatilgan tizim ta'limni samarali ekologik-valeologik ta'minlash orqali amalga oshirilishi mumkin. Shunday qilib, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga barqaror rivojlanish holatiga kirishini – inqirozli holatdan chiqishini amalga oshirishga tayyorlash haqidagi umumiy vazifani qo'yish maqsadga muvofiq.

Ta'kidlangan barcha jihatlar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik-valeologik madaniyatini rivojlantirish shart-sharoitlarini ko'rib chiqishni talab qiladi. Bo'lajak o'qituvchining ekologik tarbiyani amalga oshirishga tayyorligiga P.Baratov, B.Ziyomuhamedov, I.Sh.Ismatov, A.Ismoilov, R.Axadov, M.Latipov, Z.Mamatqulova va boshqalar yaxlit ta'lim, o'qituvchi shaxsining maktab o'quvchilarida tabiatga qadriyatli munosabatni shakllantirishni ta'minlovchi integrativ xossasi, sifatlarining tizimi deb ta'rif beradilar.

«XXI asr uchun ta'lim», «barqaror rivojlanish uchun ta'lim», «oldinda boruvchi ta'lim», «ekologik ta'lim», «ekologik-iqtisodiy ta'lim», «ekologik-valeologik ta'lim», «ijtimoiy-ekologik ta'lim» va boshqa paradigmalarda paydo bo'lishining o'zi ta'limning har xil turlarini bir-biridan ajratmaydi, aksincha, ularni yaxlitlashtiradi, ekologiya va ekologik ta'lim atrofida birlashtiradi. Xuddi shunday: aytib o'tilgan paradigmalarda ekologiya va ekologik ta'lim bilan yaxlitlashadi, chunki, birinchidan, inson ekologiyasi predmeti insonning atrof muhit bilan munosabatidir; ikkinchidan, bu munosabatlar rasmiy va norasmiy ta'lim, tarbiya va insonni aniq maqsadga qaratilgan holda rivojlantirish jarayonida shakllanadi, bunda ekologik omillar bosh ahamiyatga ega bo'lishi maqsadga muvofiq bo'ladi; uchinchidan, ekologik ta'lim berish muhitini optimallashtirish, ekologik munosabatlar tamoyillari negizida esa subyekt-subyekt ta'lim munosabatlari aniqlanadi; to'rtinchidan, insonning atrof muhitga ekologiya bilan bog'liq bo'lgan dunyoqarash, ma'naviy, madaniy va ijtimoiy tarkibiy qismlari ham shakllantiriladi; nihoyat, beshinchidan, hozirgi va bo'lajak avlod odamlarining sog'lom va unumli hayotga bo'lgan huquqi, shuningdek, insoniyat va biosferaning barqaror (noosfera sari) rivojlanishga bo'lgan universal huquqi o'rnatiladi. Ekologik tarbiya axloqiy tarbiya mazmuniga, atrof-muhitga ma'suliyatli munosabatning axloqiy jihatini uning huquqiy jihatiga hech qachon zid bo'lmaydi[4].

Aynan yuqorida ko'rsatilgan jihatlar munosabati bilan ekologik (ekologiyalashtirilgan) ta'lim bir-biri bilan bog'langan, uzluksiz o'quv kurslari va o'quv fanlaridan iborat bo'lib qolmasligi lozim, u federal, mintaqaviy va munitsipal siyosatning hamda faoliyatning alohida yo'nalishi sifatida ko'rilmog'i kerak.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik-valeologik madaniyatini rivojlantirish shart-sharoitlarini ko'rib chiqishda shart-sharoitlarning elementlari mazmunini aniqlashtirishda quyidagi jihatlarning aks ettirilishiga e'tibor qaratiladi. Ya'ni, shart-sharoitlarning elementlari bo'lgan yondashuvlar, texnologiyalar, topshiriqlar mazmuniga yuqoridagilar singdirilishiga alohida ahamiyat beriladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik-valeologik madaniyatini rivojlantirish jarayoni ta'lim subyektlari munosabatlaridagi faollik va o'zaro hamkorlikni rivojlantirish, ta'lim jarayonlarining obyektivligi va yo'naltiruvchi-rag'batlantiruvchi, faol-sog'lomlashtiruvchi hamda yakuniy faoliyat natijalarini

belgilovchi pedagogik infratuzilmani bosqichma-bosqich shakllantirish asosida takomillashtirishni taqozo etadi.

Ta'lim subektlari munosabatlarini ko'rib chiqar ekanmiz, an'anaviy ta'lim tizimida chuqur o'rnashib qolgan pedagogik paradigmalardan biri bu subyekt-obyekt munosabatlaridir. Bunday munosabatda pedagog subyekt rolini bajaradi va qanday o'qitish, qanday talabalarni ishlab chiqish vazifalarini bajaradi. Talabalar jamoasi ham o'z o'quv faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlarini loyihalashda ishtirok etadi. Sub'ekt-obyekt munosabatlarida talabalarning asosiy faoliyati faqat eslab qolish, tushinish, qo'llashga o'rganish bilan chegaralanishiga yo'l qo'yilmaydi. Ta'lim subektlari munosabatlaridagi o'zaro hamkorlikni rivojlantirish bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik-valeologik madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'limda hamkorlikning bir necha xil modellari amal qiladi va ular jamoaviy muzokaralar jarayonlarining darajasiga ko'ra, ishchi-xodimlarning hamkorlik munosabatlarida ishtiroki darajasiga ko'ra, ijtimoiy hamkorlik tizimida davlatning roli va o'rniga ko'ra, kasaba uyushmalarining davlat hukumati institutlari bilan o'zaro faoliyatining tabiatiga ko'ra, kasaba uyushmalari va ish beruvchilarning o'zaro munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy hamkorlik tizimining siyosiy (sotsial-demokratik, konservativ va hok.) yo'nalishiga ko'ra farqlanadi [5]

Demak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik-valeologik madaniyatini rivojlantirish jarayonini takomillashtirishda ta'lim subyektlari munosabatlaridagi faollik va o'zaro hamkorlikni rivojlantirishga e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Реймерс Н.Ф. Популярный биологический словарь. – М.: Наука, 1990. – 544 с.
2. Казначеев, В.П. Здоровье нации. Просвещение. Образование [Текст] / В.П. Казначеев. — М. : Кострома : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 1996.-248 с.
3. Казначеев В.П. Экологическое знание и сознание: особенности формирования. – Новосибирск: Наука, 1987. – 221 с.
4. Xabibullayev A.Sh. Tabiatni muhofaza qilishning ayrim masalalari /Aholiniig uzluksiz ekologik ta'lim va tarbiyasi muamollari. 1- qism,- T: O'ZPFITI, 1993. 3-5-6. T
5. Михеев В. А. Основы социального партнерства: теория и политика. – М.: Экзамен, 2001. – 448 с.
6. Norboy o'g'li, H. F. (2023). Umumiy o'rta ta'lim muassasalarini boshqarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish: 1-SON 1-TO'PLAM IYUL 2023 yil. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 1(1), 276-281.
7. Inoyatova, Z., Karomatova, D., Adilova, M., & Khakimov, F. Improving the mechanisms of using digital technologies in the management of general secondary education institutions.
8. Hayitov, A., & Abdurasulova, F. (2022). Interfaol metodlar asosida boshlang'ich sinflar darslarini samarali tashkil etish usullari. *Science and innovation*, 1(B7), 598-604.
9. Hayitov, A., & Azizova, S. (2022). Abu nasr farobiyning "fozil odamlar shahri" asaribugungi kun yoshlarining ma'naviyat maktabi sifatida. *Science and innovation*, 1(B7),

432-438.

10. Hayitov, A., & Mansurova, S. (2022). Integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinif o'quvchilarida ekologik kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari. *Science and innovation*, 1(B7), 1009-1015.
11. Hayitov, A., & Yusupova, I. (2022). Integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinif o'quvchilarida mantiqiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish usullari. *Science and innovation*, 1(B7), 1262-1267.
12. Hayitov, A., & Xo'shboqova, F. (2022). Integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinif o'quvchilarida kommunikativ madaniyatni shakllantirish. *Science and innovation*, 1(B7), 1028-1034.
13. Muxammadeva, X. K., Nurmuratova, I., Tulaganova, S., & Jumaniyazova, M. (2022). O'quvchilardagi kitobxonlik madaniyati orqali altruistik motivlarni rivojlantirish. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(3), 1284-1288.
14. Мухаммадиева, Х. К., & Исматуллаева, Ф. Р. (2022). Бошланғич синфларда дидактик жараёнда боланинг ривожланишини таъминловчи технологияларни такомиллаштиришнинг илмий-педагогик таҳлили. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(2), 77-82.
15. Muhammadiyeva, X. K., & Ergasheva, G. Z. (2021). Boshlang'ich sinif o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish metodikasi. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 1(2), 10-14.
16. Караматова, Д. С. (2021). Синфдан ташқари машғулотлар орқали ўқувчиларни ижодий фаолиятга йўналтириш методлари. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 1(2), 4-9.
17. Sadinovna, K. D. (2022). Integrative approach to forming ecological culture of future primary class teachers. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 6, 82-86.
18. Sadinovna, K. D., & Qizi, M. M. M. R. (2022). Boshlang'ich sinflarda ta'lim sifatini oshirishda texnik vositalardan samarali foydalanish. *Science and innovation*, 1(B2), 152-154.
19. Rahmatova, F., & Abrorxonova, K. (2021). Educational issues in the works of enlightened intellectuals. *Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar*, 1(Архив№ 2).
20. Abrorkhonovna, A. K. (2022). FORMATION OF A SENSE OF PATRIOTISM THROUGH TOURISM IN THE CURRENT TEXTBOOK" UPBRINGING" OF PRIMARY EDUCATION. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 5, 70-74.
21. Abrorkhonova, K., & Khudoyberdieva, S. (2022). VIRTUAL TOUR IN PRIMARY SCHOOL. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(06), 72-77.
22. Abrorkhonova, K., & Khudoyberdiyeva, S. (2022, June). ORGANIZATION OF EXCURSIONS IN PRIMARY SCHOOL CLASSES. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 139-143).
23. Abrorxonova, K. A., & Qizi, S. M. S. (2022). BOSHLANG 'ICH SINIF "TARBIYA" DARSLARINI TASHKIL ETISHNING USUL VA VOSITALARI. *Science and innovation*, 1(1), 54-61.